

Devlet, Pâdişâh Kapısı ve Şehzâde Kapıları

İ. Metin Kunt*

Osmanlı Devleti 1876'ya kadar yazılı bir anayasaya sahip olmadığından "devlet" olgusunun niteliğini ve gelişme sürecini açıklayabilmek için Osmanlı yazarlarının kendi nitelendirmelerine ve terminolojilerine eğilmek zorundayız. Bunların da ötesinde, Osmanlı devlet adamları ve düşünürlerinin de yaptığı gibi sonra gelen gelişmelere emsal oluşturacak, hatta dönüm noktası sayılabilecek önemde bazı olay ve süreçleri saptamamız, ortaya çıkarmamız gerekiyor.

Osmanlıların kendi tabiriyle "Devlet-i Âli Osman", örneklerine hem Asya hem Avrupa tarihinde bolca rastlanan çeşitli imparatorluklarda olduğu gibi bir sülâle devletiydi. Bu sülâlenin yönettiği ülke, tabii sınırları olan, mesela İran ya da Çin gibi tarih içinde belli bir coğrafi tutarlılığı ya da tanımı olmuş bir bölgeden değil de çeşitli şekillerde ve çeşitli süreçlerde Osmanlı buyruğuna girmiş yörelerden oluşuyordu. Dahası, bu ülkenin yönetiminde pâdişâhın çevresinde oluşan gruplar belli bir ırkın, milletin temsilcisi de değillerdi; yani Britanya ya da Fransa örneklerinde görüldüğü gibi bir milletin diğer milletler üzerinde hakim olması dolayısıyla oluşan imparatorluklara hiç benzemiyordu. Osmanlı yönetici tabakasının belli bir millettan oluşmaması özellikle tercih ediliyordu. Osmanlı sülâlesinin ve çeşitli ırklardan gelerek ya da devşiri-

lerek oluşan ve kendilerine yeni bir Osmanlı kimliği verilen yönetim zümresinin dili Türkçe olsa da bu devletin Türk milletinin üstünlüğü temeline dayanarak kurulmadığı belki tekrarlanmağa gerek olmayacak kadar açık.

Fakat bu yazıda ele almak istediğim 'devlet' olgusu, yönetimin ülke halkı ya da coğrafyası ile olan ilgisi değil. Sülâle devletinde devlet mekanizmasının ve merkez bürokrasisinin padişah kapısı etrafında oluştuğunu kabul ederek yola çıkıyoruz, ama saptanması gereken şey zaman içinde pâdişâh kapısından bağımsız bir 'devlet' anlayışı ve yönetim yapısının nasıl, hangi şartlarda, ne zaman oluştuğu. Aslında Osmanlıların sülâle devleti niteliğinin devletin yirminci yüzyılda dağılışına kadar sürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Ama altı yüzyılı aşkın bir sürede devletin siyasal yapısının yavaş yavaş değişimler geçirdiği de bir gerçek. Bu değişim hızının ondokuzuncu yüzyılda bir ivme kazandığı, hatta 1876'dan sonra, pratikte işlemese bile şeklen meşrutiyet rejimine geçtiği biliniyor. Benim üzerinde durmak istediğim sorun 'devlet'in çok daha önceleri, onaltıncı yüzyılda nasıl algılandığı ve nasıl oluştuğu.

Çapraşık bir olguyu algılayabilmek için baste, anahatlarına indirgemek gerekiyor. Başlama noktası şöyle konulabilir: Osmanlı ülkesini yönetenlere ülkenin vergi gelirleri dirlik olarak tahsis edilmişti. Padişahın 'havâss-ı humâyûn' denilen dirliği vardı; vüzerâ ve ümerâya haslar; kasaba subaşlarına zeâmetler; köylerde bulunması beklenen sipahilere tumarlar dirlik olarak verilmişti. Dirlik bir sipahinin ya da komutanın kendisine verilen ücreti olarak algılanmamalı. En düşük seviyedeki tumarının dışındaki bütün dirlik sahipleri, dirliklerinin toplam geliri ile orantılı kapı halkı beslemekle yükümlüydüler. Bu açıdan dirlik, sipahi ve komutanların görevlerini hakkıyla yerine getirebilmek için gerekli olan masrafları karşılamalarına yetecek bir gelir kaynağı oluşturuyordu.

Dirlik sahibi, isterse en düşük gelirlili tumarlı sipahi olsun, bağımsız bir gelir kaynağına sahipti. Buna karşı bir beyin, paşanın, vezirin, hatta padişahın kapısında görev alan ve kendisine efendisinin dirliğinden gündelik ulûfe ödenen bir cebeli, yeniçeri, silahtar, kâtip, vb. o kapı içindeki görevi

(*) Prof. Dr., Cambridge Üniversitesi / İNGİLTERE.

ve rütbesi ne kadar yüksek olursa olsun efendisinin kapısı halkından sayılır; bağımsız dirliğe kavuşana kadar bir kapının kuludur. Devlet pâdişâhın devletidir, ama dirlik sahipleri de genel gelirden aldıkları payla yönetime katılırlar. Taşra vilayetlerine padişahın atadığı beylerbeyiler ve sancakbeyleri kendi kapıları halkı, kendi kâtipleri ve cebeli askerleriyle bölgelerinin hakimi olurlar. Tabii bu vilayetlerin çoğunda padişahın kendine tahsis edilmiş havâss-ı humâyûn da vardır ki bu bölgelerin vergi gelirlerinin toplanması, dolayısıyla yönetimi, padişahın kendi kapı halkından atadığı görevlilere, ya da belli bir gelir kaynağı olan mukataa iltizama verilmişse mültezime bırakılır.

Daha dar bir anlamda, bir merkezi yönetim yapısına eğilirsek 'devlet' bürokrasisi dediğimiz padişah kapısından başka bir şey değildir. Başlıca karar meclisi, 'divân-ı humâyûn'dur, yani pâdişâhın divânı; padişahın sarayında toplanır. Tarihçilerin kısaca devlet bütçesi dedikleri havâss-ı humâyûn gelirlerinden ve harcamalarından başka bir şey değildir. Kâtipler pâdişâhın kapı halkı sayılır; aldıkları ulûfe ya da aylık (müşâhere) pâdişâhın kendi gelirlerinden karşılanır. Bu anlamda denebilir ki, örneklerine onaltıncı yüzyılda görmeğe başladığımız, kendilerine ulûfe ya da aylık yerine dirlik (tumar ya da zeâmet) tahsis edilen ilk kâtipler, bağımsız gelir kaynaklarına sahip olmak dolayısıyla bağımsız bir bürokrasinin ilk temsilcileridir.

Gene onaltıncı yüzyıl boyunca gözlenen bazı gelişmeler, sülâle devleti kavramı içinde pâdişâh kapısıyla devlet yapısı arasında bir ayrışma sürecinin habercisi sayılabilir. Pâdişâhın kapıkulu askeri, yaya yeniçeriler ya da 'altı bölük halkı' denen atlı birlikler olsun, kendi efendilerinin emrinde ve komutasında sefere gitmeğe alışmışken ilk defa XVI. yüzyıl başlarında, değişik cephelerde değişik askerî harekât gerektiğinde pâdişâhın komutasında değil bir vezîr-i azamın komutasında sefere çıktıklarında bu durumu çok yadırgamışlardı. Pâdişâh kapısına mahsus olan topçu birlikleri de ateşli silahların gerektiği durumlarda pâdişâhın katılmadığı seferlere de gönderilir oldu. Gene askerî nedenlerle serhadlerde kale tamiri ya da yapımı için gerekli kaynakların yöresel gelirlerden karşılanamadığı durumlarda pâdişâhın havâss-ı humâyûn gelirleri bu maksatlara aktarılabilirdi. Böylece pâdişâh gelirlerinin ve kapı halkının 'pâdişâh kapı-

sı üstü' diye tanımlanabilecek 'devlet' gereklerine tahsisi söz konusu olmuştur.

Pâdişâh kapısı ile bağımsız bir devlet yapısının ayrışma sürecinde vezîr-i azamın konumu da ele alınmalı. Vezîr-i azam, pâdişâhın vekili sıfatıyla daha XV. yüzyıldan beri divân-ı humâyûnun yöneticisi olmuştu. Sokullu Mehmet Paşa'nın sır katibi olan ve *Münşeât üs-Selâtin* ile şöhret bulan Feridun Ahmet Bey, efendisinin isteği üzerine yazdığı ve 1568'de II. Selim'e sunduğu *Nüzhet ül-Esrâr* adlı eserinde iki yıl önceki Zigetvar seferini ve Kânunî Sultan Süleyman'ın sefer sırasında ölümünden sonra saltanat değişiminin nasıl oluştuğunu anlatır. Tabii Sokullu Mehmet Paşa'nın siyasetinin ne kadar başarılı olduğunu, vezîrin pâdişâha nasıl sadakâtle hizmet verdiğini göstermek için yazıldığı açık olan bu kitabın yansız olduğu söylenemez. Fakat kitabın pâdişâha takdim edildiğini, dolayısıyla Sultan Selim'in hoşlanmayacağı ve kabul edemeyeceği ifadelerden kaçınılmış olması gerektiğini de teslim etmeli. Feridun Ahmet Bey'in anlatımıyla divân-ı humâyûnda devlet siyasetini saptayan vezîr-i azamdır. Bu anlatıya göre Sokullu Mehmet Paşa'nın selefi döneminde Semiz Ali Paşa'nın siyaseti uygulanıyordu. Sokullu Mehmet Paşa ise vezîr-i azam olunca ikinci vezir olarak bulunduğu divanda kabullendiği, ya da itiraz etmediği bu siyaseti değiştirdi, kendi siyasetini uygulamaya başladı. Bu anlatıdan çıkan görünüm vezîr-i azam değişikliğiyle yeni vezîrin görüşleri doğrultusunda yeni yaklaşımların ve uygulamaların geliştirilebileceği. Feridun Ahmet Bey ayrıca Sokullu Mehmet Paşa için kullandığı "devlet-i hazret-i vezîr-i azam" ifadesiyle pâdişâh kapısı dışında oluşan bir yapıyı îmâ ediyor. Tabii bunların yanında "pâdişâhın devâm-ı devleti" ya da "devletli pâdişâhın eyyâm-ı devletlerinde" gibi ifadelerle devletin, pâdişâhın devleti olduğu gerçeğini vurguluyor.

Nüzhet ül-Esrâr'da olduğu kadar Selânikî Mustafa Efendi'nin tarihinde de ayrıntılarıyla anlatılan 1566 saltanat değişimi olayı bazı yönleriyle konumuza ışık tutuyor. Devlet ne idi? Yeni sultanın tahta çıkması ve devleti üstlenmesi nasıl oluyordu? Bu soruların kesin cevabından Osmanlılar da emin değildi. Sorun "verâset usûlü" değil. Osmanlı saltanat verâseti, özellikle Halil İnalçık'ın çözümlemeleriyle aydınlanmıştı. 1566 yılında da hangi şehzadenin tahta geçeceği sorusu çoktan cevaplandırılmış-

tı; Sultan Süleyman'ın halefi, 1553'de Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi ve 1558'de Şehzâde Bayezit'in Şehzâde Selim'e yenilmesi ile belirlenmişti. Konumuz açısından önemli olan, tahta tek aday bile olsa bu şehzâdenin tahta çıkışı ve saltanatı ele almasının, devletin başına geçmesinin adımlarını saptamak.

1566 yılındaki saltanat değişiminin özelliği, Kânunî Sultan Süleyman'ın sefer sırasında, serhadde ölmüş olması ve Kütahya'da vali olan Şehzâde Selim'in nerede ve nasıl tahta geçeceğinde hissedilen belirsizlik. Burada önemli bir nokta da valilik görevinde, olası bir pâdişâhlığa hazırlanan şehzâdelerin de kendi kapıları, kendi danışmanları olması ve saltanat değişimi sırasında pâdişâh kapısı ile tahta aday şehzâdenin beraberindeki kapı halkının nasıl bağdaştırılabileceği. Bu noktayı biraz aşağıda ele almak üzere şimdilik bir tarafa koyalım, fakat 1566'da Şehzâde Selim'in kararsızlığında Sokullu Mehmet Paşa'dan aldığı önerilere karşı kendi danışmanlarından değişik telkinler almasının önemi de işaret edelim.

Vezîr-i azamın Şehzâde Selim'e önerdiği, bir an önce ordunun bulunduğu serhadde gelmesi ve orada babasının kapı halkının efendisi ve hakimi olarak tahta geçmesiydi. Şehzâdenin Kütahya'daki danışmanları ise ordunun ve dolayısıyla vezîrin ayağına gitmektense İstanbul'a saraya gidip orada tahta çıkmasını önerdiler. Bu önerinin gerisinde, şehzâde kapısının pâdişâh kapısına dönüşmesi sürecinde Kütahya erkânının kendilerine önemli mevkiiler edinme düşüncesi olduğunu kabul etmek bile, tahta geçme olayının nerede olması gerektiği sorusunda belirsizlik olduğu da anlaşılıyor. Merkez neresi sayılıyordu? Şehzâdenin neyi ele geçirmesi gerekiyordu? Osmanlı ülkesi yerleşik, tarıma ve ticarete dayalı bir ülke olmakla beraber Osmanlı sülâlesinin saltanat anlayışında İç Asya-Türk gelenekleri hâlâ geçerliliğini koruyordu. Bu bakımdan, Osmanlı sülâlesi yüzyılı aşkın bir süredir İstanbul gibi belki de dünyanın en tabii bir başkentine sahip olsa da 'başkent'in 'pâdişâhın bulunduğu yer' olarak tanımlanması ve algılanması da sürmekteydi. 'Devlet' de hâlâ pâdişâh kapısından ibaret olarak görülebiliyordu.

Şehzâde Selim ise danışmanlarının telkiniyle başkentine gidip orada sarayına yerleşmeyi ter-

cih etti. Pâdişâhlar sefere çıktıklarında başkentlerini bir şehzâdeye değil bir paşaya emanet ediyorlardı. Doğuya sefer açıldığında eğer bir şehzâde Rumeli muhafızı olarak bırakılırsa (mesela 1514'de Çaldıran seferinde Şehzâde Süleyman) o şehzâde Edirne'de kalıyordu. Herhalde şehzâdenin başkente girmişken tahtı da ele geçirmeğe kalkışmaması için konulmuş bir gelenektir bu; Osmanlı anlayışında İstanbul'un önemini de vurguluyor. Zigetvar seferi sırasında da İstanbul Şehzâde Selim'e değil İskender Paşa'nın muhafazasına bırakılmıştı. Belki bu durumu da düşünerek Şehzâde Selim artık saltanat için önemli olanın İstanbul'a girmek olduğuna hükmetti ve Topkapı Sarayı'nda tahta oturdu. Böylece pâdişâh olmuş görünen Şehzâde Selim'in daha sonraki hareketleri ise kendisinin de durumdan emin olmadığını gösteriyor. Zigetvar seferi sırasında İstanbul'da kalmış olan saray halkının biatıyla cülûs eden Selim, pâdişâhlığının sahihliğine güvenemediği için olacak, sarayda dağıttığı cülûs bahşişi ve diğer masrafları için hazineyi açtırmak istemedi ve kızkardeşi, Rüstem Paşa'dan dul kalan ve serveti ile meşhur Mihrimah Sultan'dan borç almağı tercih etti. Durumdan tedirgin olduğu anlaşılan Selim, Sokullu Mehmet Paşa'nın tekrarladığı ricaları üzerine İstanbul'da ancak üç gün kaldıktan sonra seferdeki kapıkulunun da efendisi olmak için, artık Zigetvar'dan dönüştüğü geçen orduyla buluşmağa gitti. Belgrad dışında Sokullu Mehmet Paşa'nın getirdiği orduya kavuşan Selim'in durumu belirsizliğini koruyordu. Vezîrin önerisi asıl cülûsun ordugâhda, yeni pâdişâhın kendi ağzından seferdeki kapıkullarına cülûs bahşişi verileceğini ilânıyla yapılması yolundaydı. Kütahya erkânı ise Selim'in zaten İstanbul'da cülûs ettiğini, İstanbul'da kalmayı tercih etmiş olabileceğini, sefere gelmesinin gerekmediğini tekrarlayarak karşı çıkıyorlardı. Sonunda Selim, vezîrinin önerisini kabul etti ve ordugâhda cülûs etti.

Sultan Selim, Kütahya erkânının dediği gibi gereksiz yere iki defa mı tahta çıkmış sayılmalı? Yoksa İstanbul'daki cülûsu geçersiz miydi? Osmanlılar da geleneğe bakıp cevaplandırmağa çalışıyor böyle temel soruları, fakat 1566'daki özel duruma tam emsal sayılabilecek ve 'geleneğin' gelişmesine yarayabilecek örnek de yoktu. Çeşitli ve zıt görüşler ileri sürülebiliyordu, sonunda padişahın iknâ olarak belli bir şekilde davranması ile oluşuyordu

gelenek. Bu durumda, Sokullu Mehmet Paşa'nın ya da Selim'in Kütahya'dan gelen çevresinin sadece kişisel durumlarını ve kısa süreli çıkarlarını kollayarak davrandıklarını ileri sürmek, sonunda devletin niteliği gibi çok temel bir konuda Osmanlı devlet adamlarını aşırı hafif ve basit bir düzeye indirgemek olur. Gözlemlememiz gereken, devletin merkezinin başkentte mi ordugâhta mı sayılacağı, devlet yapısının kapıkulundan mı oluştuğu ya da daha geniş bir tanımlamaya doğru mu evrildiği şeklindeki gelişmeler. Bazı durumların ve yeni gelişmelerin birbirlerine zıt oldukları halde aynı süreçte gözlemlenmesi de şaşırtıcı sayılmamalı. Başlangıçtan beri konuyu ele alış şeklimize göre 1566'da Sokullu Mehmet Paşa'nın görüşlerini daha muhafazakâr saymamız gerekiyor; ordugâh yerine başkent, seferdeki kapıkulu yerine merkezdeki devlet yapısını daha önemli sayan Kütahya erkânının ise gelişen bir duruma daha yakın bir konumda göründükleri söylenebilir.

Yeni pâdişâh neyi, ne kadar değiştiriyordu? Devlet görevlileri ve siyaseti ne kadar değişiyordu, yeni pâdişâhın cülûsuyla? Bu sorulara daha kolay cevap bulmak mümkün, fakat cevaplar gene basit değil. Bir bakıma yeni pâdişâhla yeni bir dönem açıldığı söylenebilir, meselâ dış ilişkilerde eski anlaşmaların yenilenmesi söz konusudur. Ülke yazımında (tahrirlerde) bir süre geçmişse yeni yazım uygulanır. Biraz sonra daha yakından göreceğimiz gibi, pâdişâh sarayındaki görevlilerin değişimi de aynı yönde bir işarettir. Buna karşı bütün devlet kadrolarında bir değişimden, hele divân-ı humâyûnün üyelerinin tamamen yenilenmesinden kesinlikle söz edilemez. XVI. yüzyılın sonlarına gelirken artık 'eski bir gelenek', ya da Osmanlı deyiimiyle 'kânun-u kadîm' halini almış uygulama, kesin bir kıdem sırasına dayanıyordu. En üst kademelerde, mesela vezâret değişiminde kimin ilerleyeceği beliydi. Vezîr-i azam yerinden emin olmayabilir, ama pâdişâh onu değiştirecekse yerine ikinci vezîri getireceği kesin sayılır bu geleneğe göre. Sokullu Mehmet Paşa da 1566'da yerini koruyacağına güvenemiyordu, ama Selim pâdişâhlığının ilk günlerinde onun önerilerini kabul etmeğe karar verdikten sonra yerini sağlamlaştırmış oldu.

Pâdişâhın divânını değilse bile saray görevlilerini, kapı halkını değiştirmesi daha kolay, hattâ beklenen bir durumdu. Bu konuda da iki noktaya

işaret etmek gerekir. Birincisi, sarayın devlet merkezi olduğu kadar pâdişâhın ailesi, kadınlarıyla beraber yaşadığı bir yer olması. İkinci nokta ise yeni pâdişâhın şehzâdeliğindeki valilik sarayında kendi saray halkı olması. Bu bakımdan yeni pâdişâhın harem halkını Eski Saray'a göndermesi, kendi haremiyle gelmesi çok doğal. Harem dışında, enderun (iç saray) ve bîrun (dış saray) görevlilerinin durumu ise daha değişik. Enderun, pâdişâhın kişisel hizmetinde çalışıp daha sonra bîruna ve taşrada göreve hazırlanan iç oğlanlarının eğitim yeri sayılabilir. Hizmeti ve terbiyesi yeterli kıdemli iç oğlanları belirli aralıklarla, özellikle de saltanat değişiminde Osmanlı deyiimiyle 'çıkma' denilen düzenlemeyle bîruna görevlere gönderilir, çoğu 'altı bölük halkı' denilen atlı bölüklerine (silahdar, sipahi, sağlı-sollu gurebâ ve ulûfeciler) katılır. Kapıkulu askerine, yani yeniçerilere, altı bölük halkı, cebeciler, topçulara da kıdem, rütbe, ve aldıkları ulûfe miktarına göre belirlenen tumarlar verilir, böylece kapıkulluğundan çıkıp bağımsız dirlik sahibi olurlar. Bîrunun yüksek rütbeli ağaları da taşrada zeâmet, hattâ sancakbeyliği alıp bağımsız görevlere çıkarlar.

Olağan durumlarda sancakbeyliğinden tahata gelen bir şehzâdenin nisbeten az sayıda kapı halkının bir kısmını çıkma yoluyla sayısı azalan pâdişâh sarayına getirmesi, ya da bazalarına dirlik vermesi yadırganacak bir durum değil. Fakat 1566 saltanat değişiminin diğer bir özelliği Selim'in Kütahya'daki şehzâde kapısının olağandan çok daha büyük olmasıydı. Şehzâde kapılarının büyüklüğü ile ilgili bazı belgeler bulunuyor. Mesela Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir defter (D9706/3; bu defteri bana tanıtan Arşiv Müdürü Sn. Ülkü Altındağ'a teşekkür ederim) Şehzâde Mehmet'in 1541 yılında Manisa'daki bîrun halkının sayısını 552 kişi olarak belirliyor. Olağan sayılabilecek bu miktara çok daha az sayıda olan harem ve enderun halkını da katmak gerekir. Selim'in Kütahya Sarayı halkının tamamı hakkında bir belgeye rastlamadım. Osmanlı Arşivi'nde saklı 1560-62 tarihli bir defterde (MAD 903) Selim'in Konya'daki sarayında sadece harem ve enderun halkı olarak üçyüze yakın kişi görülüyor. Bîrun halkının harem ve enderundan kat kat çok sayıda olması beklenir; nitekim tarihlerde 1566'da Selim'in bîrun halkının sekiz bine ulaştığı söylenir. Bir şehzâdenin olağan sancakbeyliğinde

bulundurduğu kapıyı belki on kat aşan bu miktar, Selim'in kardeşi Bayezit'le 1558'deki savaşı sırasında kapısına kattığı Anadolulu asker dolayısıyla bu kadar yüksektir.

İşte bu sayıda bir şehzade kapısını pâdişâh sarayı ile bağdaştırmak önemli bir sorun olarak görüldü 1566 yılında: 'çıkma' nasıl yapılacak, kimler ne dirlik alacak? Zigetvar'dan dönen kapıkulu ile Kütahya'dan kalkıp bir kısmı İstanbul'da kalan, bir kısmı Belgrad'a kadar gelen şehzâde askerleri arasındaki çekişme İstanbul'a dönüş yolunda neredeyse düşmanlık derecesine yükseldi ve zaman zaman çatışmalar çıktı. Hattâ İstanbul'a girilip yeni pâdişâh sarayına yerleştiğinde kapıkulu vüzeranın yolunu kesip beklenti ve isteklerini zorbalığa yüz tutan bir sertlikle belirttiler. Pâdişâhın cülûs bahşişini geciktirmeden ödemesi, dirliğe çıkmalarda kapıkulunu kayırıp Kütahya askerini bekletmesi ve dağıtması ile sorun çözülebildi. Burada olduğu gibi başka davranışları da Selim'in babasından devraldığı vezirler ve saray halkına yanaşıp şehzâdelik erkânını ve askerini geri çekmek suretiyle saltanat değişiminde devlette devamlılık ve sürekliliği kollamak çabası olarak görülmeli.

Sekiz yıl sonra, 1574'de II. Selim'in ölümü ve Manisa'da sancakbeyliğinde bulunan Şehzâde Murat'ın cülûsu da konumuzla ilgili ipuçları sağlıyor. Gerçi 1574'de sefer söz konusu olmadığı için şehzâdenin nerede cülûs edeceği sorunu yoktu ortada. Hâlâ vezir-i azamlığı sürdüren Sokullu Mehmet Paşa'nın haberi üzerine Şehzâde Murat derhal İstanbul'a koştı ve hemen tahta geçti. Kapıkuluna cülûs bahşışı de hemen ve tam tamına ödendi. Bu olayda ilginç olan yönler gene şehzâde kapısının pâdişâh kapısı ile bağdaştırılması konusunda ortaya çıkıyor.

Şehzâde kendisi kısa sürede İstanbul'a gittiği halde kapısı Manisa'da bir müddet daha kaldı, hattâ Manisa'da şehzâde kapısına asker alınma devam etti. Manisa'da şehzâde defterdarı olan Kara Üveys Çelebi oradaki masrafları karşılamak için şehzâde hazinesinden ödemeleri sürdürdü. Daha sonra divânda Kara Üveys Çelebi'nin bu davranışı yerildi: şehzâde pâdişâh olduğu anda hazinesi artık Manisa'daki adamlarının kontrolünden çıkmış, pâdişâhın başdefterdarının denetimine alınmış sayılıyordu. Teftiş sonunda Üveys Çelebi aklandı, ama

pâdişâha şehzâdeliğindeki yakınlığına güvenmemesi gerektiğini de anlamış oldu. Merkezdeki devlet görevlilerinin şehzâde kapısı mensuplarına üstünlüğü gene kanıtlandı böylece.

Şehzâde Murat'ın kapısı askerlerinin durumuna gelince, Osmanlı Arşivi'ndeki bir defter (MAD 1324) bu kişilerin sayısı ve nasıl görevlendirildikleri hakkında çok ender rastlanacak bilgi sunuyor. Bu belgenin önemi dolayısıyla biraz daha ayrıntılı tanımak yararlı olur. Defter, içindeki bazı kayıtlardan anlaşıldığı kadar Sultan Murat tahta çıktıktan sonraki haftalarda, en geç Ocak 1575'de (H. 982 Ramazan sonu), bazı bölümleri kendisine sunulmak üzere hazırlanmış. O tarihte şehzâde kapısında bulunan 259 ağa ve diğer yüksek rütbeliler ile toplam sayısı bin beşyüzü geçen asker ve diğer görevlilerin kıdemi, yani kaç yıldır şehzâde kapısında görev yaptığı, aldıkları ücretler, bazılarında nereden veya kimin ricasıyla şehzâde kapısına alındıkları, ve bir kısmının cülûstan sonra nasıl görevlendirilecekleri belirtiliyor. Pâdişâha sunulan bölümler çok özenli yazıldığı gibi, bu bölümlerde bazı görevlilerin isimlerinin yanında yarı harekeli pek işlek olmayan bir elle atama notları yazılmış olduğu görülüyor; bu notların sultanın kendi el yazısı olduğu düşünülebilir.

Arşivde tek defter olarak kayıtlı olan bu belge aslında dört değişik bölümden oluşuyor. Defterin şimdiki sahife numaralandırılmasında 43.-49. sahifelerde kayıtlı bir 'müşaherehorân mevâcib' (aylık ödeme) defterinden çıkarılan liste 71.-81. sahifelerde özenle temize çekilmiş ve 'Saâdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin rikâb-ı humâyûnları ile gelen ağalar ve müteferrikalar ve çavuşlar kullarının defteridir' başlığıyla sultana takdim edilmiş. Defterde şimdi 51.-70. ve 82.-102. sahifelerde görülen mevâcib listelerinden çıkarılarak temize çekilen sunuş listesi ise 1.-41. sahifelerde, 'Saâdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin rikâb-ı humâyûnlarıyla gelen kullarının defteridir' başlığıyla yer alıyor.

Sultan Murat'ın şehzâde kapısındaki en yüksek rütbeli görevliler, yani miralem, yedi kapıcıbaşı, ve birinci mirahur arpalıkla emekli olmuş. Nişancı Ahmet Bey 45 akçe olan gündeliği 116 akçeye çıkarılarak pâdişâh sarayında müteferrikalar (seçkinler) zümresine alınmış ki bu da şerefli bir

emeklilik sayılmalı. Bu durumun tek istisnası ise yukarıda adı geçen defterdar Üveys Çelebi. Üveys Çelebi gerçi önce teftişe uğradı; pâdişâh defterdarlığına gelmesine kıdemi ve tecrübesi yeterli değildi, fakat bir süre sonra beylerbeyiliğe yükseltildi. Toplamı 259 olan bu üst gruba katılan 17 imam ve müezzîn, yedi doktor, 26 kâtip, 50 müteferrika, 95 çavuş, 65 diğer kişinin geleceği ise sonraya bırakılmış.

Ağaların, yani üst grubun dışındaki bin beşyüzü aşkın şehzâde kapısı mensubunun durumu çok ayrıntılı belirtiliyor. En büyük grupları oluşturan sipahiler (230 kişi), silahtarlar (114), ulûfeciler (52), gureba (45) kapıcılar (76), ve sekbanlar (128), şehzâdenin 13 yaşında ilk defa sancağa çıktığı 1557 (H. 966) yılından başlayarak, İstanbul'dan çıkışında saraydan kendi maiyetine verilenler, Konya ve Kütahya'da kapiya alınanlar, kapı içinde ilerleyerek daha üst gruba alınanlar, 1561 (H. 970) yılında şehzâde'nin Manisa'ya gelmesinden sonraki yedi yılda yazılanlar, 1569-1574 arasında görevlendirilenler, ve sonuncu olarak çeşitli kişilerin ricasıyla kapiya alınanlar diye gruplandırılıyor.

398

Defterin ilgi çekici yanlarına kısaca işaret ettikten sonra tekrar asıl konumuza yaklaşalım ve bu gruplardan bir örneği daha yakından ele alalım. Şehzâde kapısındaki atlı bölüklerinden en üst grup sayılan ve toplam sayısı 230 kişi olan 'Cemaat-ı eb-nâ-yı sipahiyân' içinde '966 yılından 970 yılına değin Konya'da ve Kütahya'da yazılıp saâdetlu Pâdişâh hazretleriyle Manisa'ya bile (beraber) giden sipahi oğlanı kullarıdır' altbaşlığıyla tanımlanan 41 kişi için "beşer akçe terakki ile silahdarlar zümresine ilhak buyuruldu" diye not düşülmüş. Sipahilerden 85 kişilik ikinci grup 'Harem-i şeriften çıkub sipahi oğlanlarına ilhak olunan bunlardır' diye tanımlanmış, bu grup da ulûfecilerine beşer akçe ilave ile silahtar yapılmış. 'Solaklardan ve sekbanlardan ve teberdarlardan ve gayriden sipahi oğlanlarına ilhak olunan' 19 kişilik üçüncü grup ile 970-977 (11561-69) arasında yazılan 13 kişiden oluşan dördüncü grup dörder akçe terakkiyle sağ ulûfecilere katılmış. 1569-74 arasında yazılan 32 kişi gene dörder akçe terakki ile bu defa sol ulûfecilere buyurulmuş. 'İltizam sebebi ile', yani tavsiye ve rica ile alınan 67 kişi için ise "tumar taleb edenlere tumar, kabul etmeyenler ulûfesi ile sol ulûfecilere buyuruldu" diye not düşülmüş.

Bu örnekte gördüğümüz gibi diğer gruplarda da gözlenebilen durum, şehzâde kapısından pâdişâh sarayına gelenlerin ulûfecilerinde arttırma yapılsa bile kendilerine bir alt grupta görev verildiği. Sipahilerden sonra gelen silahtarlar pâdişâh sarayında sağ ve sol ulûfeci, ulûfeciler sarayda gureba bölüklerine alınıyor. Bu listede çok ilginç görünen diğer bir durum ise "saltanat haberi geldikten sonra yazılması ferman olunanlar" diye nitelendirilen bir grubun olması. Bu kişilerin Şehzâde Murat'ın artık pâdişâh olduktan sonra fakat, alelacele ve Sultan Murat'ın fermanıyla hâlâ şehzâde kapısına yazılmaları, hemen hepsinin bir ricâcı aracılığıyla kayırılmasından ötürü olsa gerek. Anlaşılan amaç, artık şehzâde kapısı mensubu sayılan bu kişilerin böylece başka bir göreve geçebilmelerini sağlamaktı. Altbaşlığın yanına "üçer bin tumar verildi" yazılmakla beraber sahifenin üstündeki, belki Sultan Murat'ın kendi eliyle düşülen bir notta "kimi cebeci, kimi topçu, kimine hâlince tumar tedarik oluna" deniliyor. Dönemin yazarları III. Murat'ın saray düzenini bozmağa yüz tutan gelişmelere yol açtığından yakınlar; belki şehzâde kapısından gelen çok kişinin daha düşük rütbeyle de olsa saraya alınmaları, hattâ alelacele yazılan bazı kişilere birkaç gün içinde bu şekilde saray yolunun açılması bu yakınmanın ilk sebebi sayılabilir.

Şehzâde Murat'ın 1574'de Manisa'daki kapısı, babasının 1566'da Kütahya'daki kapısından çok daha küçük olmasına rağmen tahta çıkmadan önce 14 yıl sancakbeyliği yapması dolayısıyla gittikçe büyümüştü. Sultan Murat'ın büyük oğlu Şehzâde Mehmet ise 1566'da Manisa'da doğdu; doğum müjdesinin Zigetvar seferine çıkan dedesi Sultan Süleyman'a ulaştırıldığı kaydedilir. Şehzâde Mehmet 1583'de sancağa çıkıp İstanbul'dan Manisa'ya giderken daha ilk baştan kendisine saraydan verilen kapı halkının iki bine ulaştığı söylenir. Bu örneklerle baktığımızda XVI. yüzyıl boyunca şehzâde kapılarının gittikçe büyüdüğü gözlemlenebilir. Fakat bu büyüme, şehzâde kapılarının öneminin arttığına bir işaret sayılmamalı. Aynı süreçte pâdişâh kapısının, ve hattâ vüzerâ ve ümera kapılarının ne kadar çok büyüdüğünü düşündüğümüzde söz konusu olan şehzâde kapılarının özel bir siyasal güç arttırması değil, genel bir gelişmeye ayak uydurması olarak algılanmalı.

Pâdişâh kapısının 'devlet' olgusunun odak noktası olduğundan yola çıktık, tahta çıkan şehzâdelerin sancaklarından getirdikleri kapı halkının pâdişâh sarayı ile eklemeliştirilme örneklerine kısaca göz gezdirdik. Başlangıçta sorduğumuz soru, XVI. yüzyıl boyunca pâdişâh kapısı ile ondan bağımsız olmasa bile ayrı bir yönetim anlayışı ya da yapısı oluşumunun ne dereceye kadar sezinlenebileceği idi. Aslında pâdişâh kapısından ayrı bir devlet yapısının ancak XIX. yüzyılda söz konusu olabileceğini kabul etmekle beraber XVI. yüzyılda da merkezî yönetimden beklentilerin çoğalması ve bu

beklentilerin niteliklerinin çeşitlenmesi dolayısıyla saltanatın daha yüksek, dolayısıyla daha simgesel bir duruma gelmesi, 'devlet'in ise gittikçe vezîr-i azamın çekip çevirdiği bir yapıya dönüşmesinin işaretlerini görebiliyoruz. Gene Feridun Ahmet Bey'in deyişiyle "ırz-ı din ü devlet ve namus-ı âyin-i saltanat" ya da "erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat" sözlerinde 'devlet' ve 'saltanat' kavramları, Osmanlı ifadesinde sık sık rastlandığı gibi bir bütünü tamamlayan sözler olarak anlaşılabilir bile kavramların ayrışmasına da işaret sayılabilir.